

POSTKOLONIAL MİQRASIYA VƏ MİLLİ İDENTİKLİK

NƏRGİZ NAĞIYEVA

Bakı Dövlət Universiteti.

Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

E-mail: nargiz_nagiyeva@mail.ru

ORCID ID: 0009-0001-1205-5864

Giriş

XVI əsrdən başlayaraq Avropada milli dövlətin yaranması, müstəmləkəçilik və sənayeləşmə miqrasiyanın sürətlə artmasına səbəb oldu. Bu səbəbdən Avropa müstəmləkəçiliyi bir çox köç növlərinin inkişafı ilə nəticələndi. Bunlardan biri də Avropadan əvvəlcə Afrika və Asiyaya, sonra Amerika və Okeaniyaya köçdür. Avropalılar bu ərazilərə müvəqqəti və ya daimi olaraq din xadimi, həkim, fermer, tacir və hərbiçi kimi köç edirdilər. Bu işçi mühacirlərin dəniz qəzaları, müharibələr və tropik xəstəliklər səbəbindən ölüm nisbəti kifayət qədər yüksək olsa da, müstəmləkələrdə verilən imkanlar bu insanların Avropada yaşadıkları yoxsulluqdan xilas olmaq üçün yeganə şans idi. Avropanın İntibahdan sonrakı müstəmləkə ekspansiyası müasir kapitalist iqtisadi mübadilə sisteminin inkişafına əhəmiyyətli töhfə verdi [1, 81-106]. Bu sistem əsasən dominant ölkələrin iqtisadiyyatlarının inkişafı üçün zəruri xammal və işçi qüvvəsi tələbatını ödəyən koloniyalara əsaslanır.

Bəzi Avropa dövlətləri imperiya ekspansiyası çərçivəsində öz müstəmləkələrini iqtisadi cəhətdən özündən asılı vəziyyətə salmaq üçün miqrasiya alətlərindən istifadə edirdilər. Müstəmləkə dövrünün əsas miqrasiya növlərindən biri XVII əsrin sonu - XIX əsrin ortaları arasında Yeni Dünyanın faydalı qazıntı mədənlərində və plantasiyalarında məhsul istehsalına əsaslanan qul sistemi idi. Qullar tərəfindən şəkər, tütün, qəhvə, pambıq və qızıl istehsalı İngiltərə və Fransanın iqtisadi və siyasi gücü üçün çox vacibdir. 1770-ci ildə Amerika qitəsində 2,5 milyon qul Avropada ticarətin ümumi dəyərinin üçdə birini istehsal edirdi. Odur ki, müstəmləkə əməyi əvvəlcə afrikalı qulların məcburi köçü ilə təmin edilmiş, sonra isə müstəmləkə əməyi fenomeni xüsusilə imperiya dövründə, müstəmləkə imperiyaları daxilində uzun məsafələrə köçmüş müqaviləli işçilərin istifadəsi ilə inkişaf etmişdir [13, 49-53].

Miqrasiya və neokolonializm

Qananın keçmiş prezidenti Kwame Nkrumah "Neokolonializm" [9, 9-10] adlı əsərində yazır ki,

İkinci Dünya müharibəsindən sonra yeni beynəlxalq qaydalar formalaşmış və müstəmləkəçilik münasibətlərində nəzarət dəyişikliyi baş verib. K.Nkrumah bildirib ki, bu prosesdə Şimal və Cənub arasında aydın və formalaşdırılmış nəzarət əvəzinə, Amerika və Avropa da daxil olmaqla Afrika və Qərbi dövlətləri arasında daha incə və daha az əhəmiyyətli görünən yeni neokolonial nəzarət mövcuddur.

K.Nkrumahın təbirincə desək, nəhəng maliyyə təşkilatları yeni müasir müstəmləkəçiliyi qondarma müstəqil dövlətlərin nəzarəti üzərində qurur. Bu maliyyə təşkilatları, ümumiyyətlə, konkret kapitalist dövləti vasitəsilə onun adından işləyir və bununla da özlərinin iqtisadi əlaqələrini inkişaf etdirdikləri imperialist dövlətləri ilə yaradırlar. Afrika qitəsində müəyyən siyasi proseslər nəticəsində kiçik və ya böyük dövlətlər yaranmağa başlamış, bu ölkələr iqtisadi müstəqilliklərini əldə etməkdə çətinlik çəkmiş və daha çox xarici maraqların üstünlük təşkil etməsi ilə nəticələnmişdir. Reallıqda iqtisadi sistem və ona bağlı siyasi sistem kənardan idarə olunur və ona görə də müstəqillik saxtakarlıqdan başqa bir şey olmur [9, 9-10].

K.Nkrumah vurğulayır ki, müstəmləkəçilik kimi neokolonializm də kapitalist ölkələrinin sosial mürəkkəbliklərinin ixracıdır və xüsusilə Qərbi dövlətlərinin tələbləri əsasında müstəqil dövlətdə görünən sinfi mübarizəni beynəlxalq əmək bölgüsünə çevirir. Beynəlxalq əmək bölgüsü postkolonial məkanın əsas müəyyənedici xüsusiyyətlərindən biridir. Neokolonializm inkişaf etməkdə olan yenidən müstəqillik əldə etmiş ölkələrin boynunda bir yüküdür və ondan qurtula bilmədikcə, bu yük onları boğacaq. K.Nkrumah üçün neokolonializm imperializmin qüdrətinin əlaməti deyil, onun son çirkin nəfəsidir. Bunun qarşısını almaq sosializm və panafrikanizmle mümkündür. [18]

K.Nkrumahın dediyi kimi, aydın oldu ki, siyasi hakimiyyət ələ keçirilsə də, iqtisadiyyata nəzarət etmək mümkün olmadı. Buna görə də neokolonializm köhnə imperiya güclərinin iqtisadi hegemonluğu qoruduğunu və bu mənada postkolonial dövlətin öz keçmiş ağalarından asılılığını, köhnə ağaların isə

müstəmləkəçilik münasibətlərini davam etdirdiyini iddia edir. Beynəlxalq nəzarət iqtisadi vasitələrlə, xüsusilə Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, Dünya Bankı və ya Beynəlxalq Valyuta Fondu kimi maliyyə təşkilatlarının nəzarəti altında, kapital və texnologiyaya çıxış yolu ilə həyata keçirilir [18].

K.Nkrumah “Neokolonializm” adlı əsərində iqtisadi artımı təmin etmək üçün yeni müstəqillik əldə etmiş Afrika dövlətlərinin yerli iqtisadiyyatlarının beynəlxalq konsorsiumlarla əhatə olunaraq inkişaf çərçivəsində borc sistemə inteqrasiya olunduğunu misallarla izah edib. K.Nkrumah bu əsərində neo-müstəmləkəçiliyin maliyyə və sənaye konsorsiumları, yardım təşkilatları və maliyyə yardım şuraları kimi vasitələrlə işğalını davam etdirdiyini bildirir.

K.Nkrumahın bu nəzəriyyə ilə bağlı yanaşmalarına görə, yeni neokolonializmin məqsədi iqtisadi hegemonluğu təmin etməkdir və bu məqsədlə təkə iqtisadi sahədən deyil, həm də din, təhsil və mədəniyyət vasitəsilə təsir etmək üsulundan istifadə olunur.

Digər tərəfdən, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə Avropa dillərinin davamlı istifadəsi neokolonializmin və Üçüncü Dünyadakı müstəmləkə mirasının ən vacib aspektləridir. Nigeriya, Qana, Hindistan, Pakistan və fransızdillli Afrika kimi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə vahid yerli milli dil yoxdur və metropol dilindən idarəetmədə, bəzən də təhsildə istifadə etmək meyli var.

Neokolonializm nəzəriyyəsinə istinadla, mərkəzlə (metropol) periferiya (müstəmləkə) ölkələri arasında qurulan asılılıq münasibətlərinin və bunun nəticəsində periferiya ölkələrinin inkişafının qarşısının alınmasının ən təbii nəticələrindən biri də periferiyadan mərkəzə miqrasiya fenomeninin artmasıdır.

1960-cı illərin sonu və 1970-ci illərdə Avstraliya, Yeni Kaledoniya, Yeni Zelandiya, Solomon Adaları, Vanatu və Yeni Qvineyanın daxil olduğu Şimali Amerika və Avstraliyada dəyişən miqrasiya siyasətləri ilə paralel olaraq inkişaf etməkdə olan ölkələrdən inkişaf etmiş ölkələrə miqrasiya məsələsi artmışdır. Bundan əlavə, Avropa immiqrantların, xüsusən də keçmiş müstəmləkələrin əsas məkanına çevrilmişdir [11,3]. Bundan əlavə, Avropa miqrantların, xüsusən də keçmiş müstəmləkələrin əsas məkanına çevrilmişdir. Bu məqamda miqrasiya ilə bağlı araşdırmalar göstərdi ki, miqrantlar transmilli birliyin qurulması prosesində mərkəzlə (metropol dövlətlə) sosial, siyasi və ən əsası da iqtisadi

əlaqələri qoruyub saxlamışlar. Digər tərəfdən, qəbul edən ölkələr də miqrasiya çərçivəsində mərkəzlə əlaqələrini davam etdirmişlər. Bu əlaqələr çərçivəsində qəbul edən ölkələr, ümumiyyətlə keçmiş müstəmləkələri olan mərkəzlərdən miqrasiyaya nəzarət etmək üçün özləri tərəfindən müəyyən edilmiş xüsusi struktur vasitəsilə ikitərəfli əlaqələr formatını inkişaf etdirmişlər. Bu səbəbdən neokolonial nəzəriyyə çərçivəsində miqrasiya məsələsi mənbə, qəbul edən və tranzit ölkələrdəki inkişaf əsasında araşdırıla bilər.

Amerika imperiyasının inkişafında miqrasiyanın rolu ilə bağlı ilk şərhərdən biri 1893-cü ildə “The Significance of the Frontier in American History” adlı Amerika tarixinə dair məqaləsində Frederik Cekson Turnerdən gəlir [6]. Turner bu məqaləsində Amerikanın inkişafını Amerikada sərbəst məkanın olması kimi təyin etmiş və insanların yeni mühitə köçünün Amerikanın inkişafına səbəb olduğunu bildirmişdir [11, 3- 68].

Amerika nümunəsindən görüldüyü kimi, miqrasiya həm metropol ölkənin, həm də qəbul edən ölkənin miqrant qəbulu meyarlarında hədəflər nəzərə alınmaqla inkişaf əsasında baş verir. Əslində, Amerika və Meksika arasındakı miqrasiya münasibəti timsalında miqrasiya Amerika iqtisadiyyatı üçün zərurət və meksikalılar üçün zənginləşmə faktoru olmaqla yanaşı, Meksika üçün ümumi yoxsullaşma amilidir. Hər il orta hesabla 400.000 meksikalı yaşamaq üçün Amerikaya köç edir və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 2000-2005-ci illər üzrə qiymətləndirməsinə görə, bu, Meksikanı dünyanın ilk miqrasiya mənbəyi edir. 2003-cü ildə Meksikada doğulan və ABŞ-da yaşayan 15 və daha yuxarı yaşda olan insanların 34,9%-nin orta və ya daha yüksək təhsili var. Bütün Meksika mənşəli əhali nəzərə alındıqda bu nisbət 49% təşkil edir. Əksinə, 2000-ci ildə Meksikada orta məktəbdən yuxarı orta təhsil səviyyəsi 27,8% təşkil etmişdir ki, bu da onu göstərir ki, ümumilikdə ölkədən gedən ixtisaslı işçilərin sayı ölkədə qalantardan çoxdur. Miqrasiya qiymətli iqtisadi resursların itirilməsi və potensial sərvətlərin ixracı ilə nəticələnir. İstehsal və təlim xərcləri bütün meksikalılar tərəfindən ödənilən işçi qüvvəsinin ixracı, sərvətin qəbul edən ölkəyə ötürülməsini vurğulayır. Bundan əlavə, ABŞ-da yaşayan miqrantlar maaşlarının böyük bir hissəsini orada xərcləyərək Amerika iqtisadiyyatına fayda gətirirlər. Maliyyə baxımından meksikalı miqrantların iqtisadiyyata verdiyi töhfələr

və müqabilində aldıkları faydalar dövlət xidmətlərindən artıqdır və buna görə də Amerika işçilərinin sosial təminatına töhfə verir [12, 36-40].

Qeyd olunanlara əsaslanaraq, neokolonial nəzəriyyə, marksist nəzəriyyəçilərə istinad edərək periferiyadan mərkəzə miqrasiya nəticəsində periferik ölkələrin vəziyyətini tədqiqat predmeti kimi nəzərdən keçirir.

Göründüyü kimi, müstəmləkəçilik və miqrasiya anlayışları arasında sıx əlaqə vardır. Müstəmləkə dövrü koloniyalardan gələn qullar və müqaviləli işçilər, eləcə də metropoldan gələn köçkünlər dünyadakı insanların yeni hərəkətlərini asanlaşdırdı. Postkolonial dövr insanların əvvəllər müstəmləkə olmuş periferiyalardan metropola, xüsusən də Böyük Britaniya, Fransa, Hollandiya və digər ölkələrə köçməsinə səbəb oldu.

Postkolonial miqrasiya

İkinci Dünya müharibəsindən sonra Avropa imperiyalarının dağılmasından sonra böyük miqrant axını keçmiş metropoliya ölkələrinə doğru hərəkət etdi. Bu hərəkətlər çox mühüm və dramatik idi, həm də zaman (əsasən müharibədən sonrakı ilk onilliklər) və məkan (Avropa və onun keçmiş koloniyaları) baxımından məhdud idi. Avropada Osmanlı və Avstriya-Macaristan imperiyalarının sonu, 1945-ci ildən sonra Alman Reyxinin dağıdılması və Sovet İttifaqının (Rusiya İmperiyasının varisi) dağılması əhəlinin kütləvi hərəkətinə səbəb oldu. Çox fərqli siyasi kontekstdə 1947-ci ildə keçmiş Britaniya hakimiyyətinin Hindistana və Pakistana bölünməsi nəticəsində insanların kütləvi hərəkəti də post-müstəmləkə miqrasiya hərəkətidir. Məsələn müəkkəbləşdirmək üçün, əgər insanların bu post-müstəmləkəçilik hərəkətləri həqiqətən də siyasi dəyişikliklərlə idarə olunurdusa, o zaman post-müstəmləkəçilik miqrasiyası ilə əmək və ya "xeyriyyə" immiqrasiyası arasında sərhədi çəkmək çətindir. Dekolonizasiya başa çatdıqdan çox sonra və məhdudlaşdırıcı siyasətlərə baxmayaraq, xüsusilə Böyük Britaniya və Fransa keçmiş müstəmləkələrindən çoxlu sayda miqrantı cəlb etməyə davam etdilər. Digər tərəfdən, bəzi müstəsna hallarda, əsasən Karib hövzəsində, dekolonizasiya suverenliyin ötürülməsi yolu ilə deyil, daha çox metropol ölkə ilə gələcək inteqrasiyanın hansısa modeli vasitəsilə əldə edilmişdir. Bu, Fransanın xaricdəki departamentləri, Hollandiyanın Antil adaları və Britaniyanın bəzi qalan xarici əraziləri, habelə ABŞ-nin keçmiş

müstəmləkələri olan Puerto-Riko və ABŞ Virciniya adaları üçün belədir. Bütün bu hallarda konstitusiyaya bağlarının qorunub saxlanması metropola miqrasiya üçün stimül olacaq. Yenə də bu hallarda "post-müstəmləkə" miqrasiyası ilə əmək miqrasiyası arasında fərq qoymaq çətindir. Amerikanın təmsalında, qeyri-rəsmi keçmiş imperiyadan - Kubadan Latın Amerikasının qalan hissəsi vasitəsilə Filippinə kütləvi miqrasiyanı "postkolonial" kimi qəbul etsək, mənzərə daha da bulanıqlaşır. Post-müstəmləkədən sonrakı mühacirlərin böyük axını təkcə Avropaya xas deyil və post-müstəmləkədən sonrakı miqrantın dəqiq tərifini yoxdur. "Avropanın Görünməz Miqrantları" jurnalının redaktoru Andrea L. Smit tədqiqatında hesab edir ki, 1945-1990-cı illər arasında Qərbi və Cənubi Avropa (keçmiş) xarici ərazilərdən beş ilə yeddi milyon arasında miqrant qəbul edib [3].

Bununla belə, Nikol Koenin bu kitabda yazdığı kimi, 1945-ci ildən sonra "evə qayıdan" post-imperiya yapon mühacirlərinin sayı da 6,5 milyon idi. Puerto-Rikodan ABŞ-a miqrasiya ilə bağlı müzakirəsində Xorxe Duany vurğulayır ki, Karib dənizinə qoşulan bu ərazidən indiki miqrantların sayı hazırda dörd milyona yaxındır, lakin Kubanın keçmiş protektoratı və Filippinin müharibədən əvvəlki koloniyasından gələn miqrantları əlavə etməklə bu rəqəmi asanlıqla ikiqat artırmaq olar. 1990-cı illərin ortalarına qədər Sovet İttifaqının dağılması onun keçmiş respublikalarında təxminən doqquz milyon qaçqın yaratmışdı. [10, 4]

Bu miqrasiyaları qəbul edən ölkələr üçün dərhal demoqrafik dəyişikliklər oldu. Sovet İttifaqının dağılması kütləvi miqrasiya hərəkətinə səbəb oldu və Asiyadan geri çəkildikdən sonra Yaponiyanın əhalisi 7,5 faiz artdı. Daha az dramatik, lakin hələ də demoqrafik baxımdan əhəmiyyətli olan Fransa, Böyük Britaniya və Hollandiyaya mühacirət idi, burada əhali artımı 3-4 faiz arasında idi, Qərbi Almaniya və Portuqaliya üçün isə müvafiq olaraq 8,1 və 7,5 faiz olardı [3, 5]. Hazırda birinci və ya ikinci nəsil post-müstəmləkə miqrantları Britaniya və Fransanın ümumi əhalisinin 7-8 faizini təşkil edir. Avropalıların ən yüksək nisbəti 10 faizlə Portuqaliyadadır, Hollandiyada isə bu rəqəm nisbətən aşağıdır, 6 faizdən bir qədər çoxdur. Qeyri-sənaye cənubunda miqrantların böyük əksəriyyəti keçmiş müstəmləkələrdən gəlmişdi. Bu qaydanın əsas istisnası Hollandiyadır, burada postkolonial miqrasiya axını ilə işçi qəbulu arasında təəccüblü dərəcədə az üst-üstə düşür.

Amerika Birləşmiş Ştatları və daha az dərəcədə Fransa istisna olmaqla, bu cəmiyyətlərin heç biri özlərini ciddi şəkildə miqrasiya ölkələri hesab etmirdilər. İkinci Dünya müharibəsindən sonra Qərbi Avropanın müstəmləkəçi dövlətləri olan Yaponiya və Rusiya demək olar ki, bir gecədə ekspansionist ölkələrdən öz sərhədləri ilə məhdudlaşan və böyük mühacir qruplarını cəlb edən cəmiyyətlərə çevrildilər. Bu, Avropanın müstəmləkəçi dövləti kimi rolu tez-tez unudulan Almaniyaya da eyni dərəcədə aiddir. Əlbəttə, alman dövləti I Dünya müharibəsində məğlub olduqdan sonra xaricdəki müllərini vermək məcburiyyətində qaldı, lakin bu keçid Almaniyaya müstəmləkəçilikdən sonrakı əhəmiyyətli miqrasiyaya səbəb olmadı. Bununla belə, onun ərazisinin azaldılması və faşist rejiminin son məğlubluğu, əsrlər əvvəl Balkanlarda və Rusiyada məskunlaşmış almanların nəsiləri olan almanların və Volksdeutschenin (etnik almanlar) kütləvi şəkildə “repatriasiyasına” (vətənə qayıtma) səbəb oldu.

Müstəmləkəçilik təkcə iqtisadi missiya ilə genişlənmə prosesi deyil, həm də “Qərb mədəniyyətinin universallaşması” və ya “Üçüncü Dünyanın müasirləşməsi” kimi mədəni ölçüləri olan bir prosesdir. Bu mənada, E. Səid (1978) daha çox “başqalarına” şərh vermək, onların baxışlarına nəzarət etmək, izah etmək, müəyyən etmək və üzərində dayanmaq yolu ilə Orientalizmi Qərbin hökmranlığı kimi müzakirə etmişdir. E. Səidin yanaşması belə təsvir edir ki, koloniyalar yoxa çıxsın belə, müstəmləkələşdirilmiş və istismar olunanlar arasındakı münasibət güc və hökmranlığa əsaslanan hegemoniyadır.

Milli kimlik məsələsi postkolonial dövrlərdə və ədəbiyyatda ən mübahisəli məsələlərdəndir və onun böhranı bütün postkolonial cəmiyyətlərdə mövcud olduğu üçün onu mühüm hesab etmək olar. Post-müstəmləkə dövrünün şərtləri və yenidən azad olmuş xalqların və ölkələrin özünüdərk axtarışında və formalaşmasında üzləşdiyi problemlə şərtlərlə əlaqədar böhran yaranmışdır. İkinci Dünya müharibəsindən sonra müstəmləkəçilik altında olan xalqların dekolonizasiyası və azad edilməsi, yerdəyişməsi aktı sosial və fərdi kimliklərin yenidən qurulması istiqamətində əlamətdar hərəkətə səbəb oldu. Bu dövr həm də həyatın, mədəniyyətin, iqtisadiyyatın, incəsənətin və s. bütün səviyyələrində müstəmləkəçi qüvvələr tərəfindən itirilən şəxsiyyətin bərpasını tələb edən dekolonizasiya uğrunda mübarizə ilə yadda qaldı. Edvard Səid iddia edir ki, tarixi həqiqət

budur ki, millətçilik xalqın bərpasıdır. Şəxsiyyətin bəyan edilməsi, səfərbər edilmiş siyasi qüvvə kimi yeni mədəni təcrübələrin ortaya çıxması qeyri-Avropa dünyasında Qərb gücünə qarşı mübarizəni başlatdı və daha sonra qaldırdı [15, 218]. Oksford İngilis Lüğətinə görə; şəxsiyyət “bir şəxsin və ya əşyanın kim və ya nə olması faktı” kimi müəyyən edilir, lakin postkolonial kontekstdə şəxsiyyətin müəyyən edilməsi çətin olan mürəkkəb bir anlayışdır. Müstəmləkəçilikdən sonrakı şəraitdə bir şəxsin, qrupun və ya millətin bir bildiriş kimi eyniləşdirilməsi asanlıqla “başqası” ilə əlaqələndirilir, bu da onların “başqasının” varlığı ilə özlərini “biz” kimi tanıması deməkdir. Özgəlik postkolonial dövrdə kimliyin tanınmasının bir xüsusiyyətidir ki, bu da onun ikili olduğunu bildirir: “Həm şəxsiyyət, həm də fərqlilik, belə ki, fərqli olan hər şey, fərqli və istisna edilən hər şey dialektik şəkildə yaranır və dəyərləri özündə ehtiva edir və müstəmləkəçi mədəniyyətin mənası, hətta müəyyən etmək qabiliyyətini inkar etsə belə” [3, 4]. Üstəlik, bu ikili başqalıq münasibəti həmin dövrdə şəxsiyyətin bir növ dislokasiyası yaratmış və ierarxik vəziyyət yaratmışdır. Post-müstəmləkə dövlətlərində formalaşan milli kimlik “heç vaxt sabit olmayan, hərəkət və suverenlik səbəbindən ətraf mühitə və mədəniyyətə bağlı olaraq böyük ölçüdə dəyişən, şəxsiyyət çətinliyinə səbəb olan kimi görünür” [7, 144–153]. S. Hull təsdiq etdiyi kimi, şəxsiyyət sabit bir anlayış olmadığına görə, “şəxsiyyət bir növ həll olunmamış məkan və ya bu məkanda, bir-biri ilə kəşifən çoxsaylı diskurslar arasında həll olunmamış sual kimi ortaya çıxır”. Məsələn, Karib dənizi regionunda şəxsiyyət böhranı “müstəmləkəçilik, köləlik və miqrasiya kimi mübahisəli və bir-biri ilə əlaqəli proseslərdədir. Karib hövzəsi cəmiyyəti müstəmləkə zülmü, istismarı və marginallaşması mirası daşıyır” [7, 144–153].

Postkolonializmin mübahisəli məsələlərindən biri də şəxsiyyət və mədəniyyət məsələsidir. Müasir dünyada miqrantların sayının artması, hibrid millətlərin meydana çıxması və fərqli mədəni müxtəlifliyə malik ölkələrin formalaşması ilə kimlik məsələsi gündəmə gəlib. Cons Bromeyer və Donal Carbaugh özlərinin “Narrative and Identity” [4] kitabında iddia edirlər ki, şəxsiyyət anlayışları müxtəlif fənlərdə və müxtəlif nəzəri perspektivlərdən öyrənilmiş geniş bir intellektual narahatlıq sahəsini təmsil edir. Şəxsiyyət məsələsinin qaldırılması təkcə ədəbiyyatda deyil, həyatın bütün sferasında, xüsusilə

də müstəmləkəçiliyin təsiri ilə əsas mövzuya çevrildi. Özünə və başqasına münasibətdə, “Şəxsiyyət bir növ həll edilməmiş məkan və ya bu məkanda, çoxlu kəşifən diskurslar arasında həll olunmamış sual kimi ortaya çıxır” [7]. Frans Fanon müstəmləkəçiliyin nəticələri və miqrasiya təcrübəsinin formalaşdırdığı dəyişikliyə dair nəzəri arqumentində “Avropadan keçmək üçün “ağ maskalar” taxmaq, əyilmək məcburiyyəti təcrübəsini araşdırır.” [5] Digər postkolonial nəzəriyyəçi Homi Bhabha özünün “Mədəniyyətin yeri” əsərində M.Fukonun gücünə və biliyinə əsaslanan Edvard Səidin ikili müxalifətindən keçərək öz nəzəriyyəsini inkişaf etdirmiş və hibridlik anlayışını təqdim etmişdir. Bhabha üçün hibrid kimlik "hər hansı bir əsaslı mədəni kimliyin etibarlılığına və həqiqiliyinə meydan oxuyan həm metropol, həm də müstəmləkəçi elementlərin bir-birinə qarışması"ndan irəli gəlir.

Postkolonial ədəbiyyat və ədəbi tənqid bir çox ölkələrin müstəqillik qazanması və ya müstəqillik uğrunda mübarizəsi zamanı və ondan sonra meydana çıxdı. Hər ikisinin məşğul olduğu ən çox mövzular irq, cins, etnik mənsubiyyət, kimlik və mədəniyyətdir. Terri İqlton bildirir ki, post-müstəmləkəçilik nəzəriyyəsi multikulturalizmin və dekolonizasiyanın yeganə məhsulu deyil, o, həm də Üçüncü Dünyada inqilabi millətçilikdən tarixi keçidi əks etdirir [3]. Maraqlıdır ki, 1950-ci illərdən başlayaraq bir çox tanınmış yazıçı və nəzəriyyəçi Britaniya və ya Amerikadan gəlməmiş, lakin onlar Sam Selvon, Salman Rüşdi, V. S. Naypol, Edvard Səid, Homi Bhabha, Gayatry Spivak, Derek Valcott, Chinua Acebe, Vole Soynika və s. kimi keçmiş Britaniya koloniyalarından gəlmişlər.

Bill Ashcroft “The Empire Writes Back” kitabında iddia edir ki, ədəbiyyat müstəmləkəçilikdən sonrakı dövrün qavrayışlarının ifadə olunduğu və müstəmləkələşdirilmiş xalqların gündəlik reallıqlarının güclü şəkildə şifrələndiyi və bu qədər dərindən təsirli olduğu ən mühüm yollardan birini təklif edir. [2] Postkolonial dövrdə yazılan ədəbi əsərlərdəki əsas mövzular bir vaxtlar müstəmləkə olmuş xalqların yaşadığı parçalanma və şəxsiyyət böhranı və onun mühüm təsirləri olmuşdur. Naypol, Salman Rüşdi və Sam Selvon və başqaları immiqrantların dilemmasını, mühacirlərin şəxsiyyət axtarışını təsvir etdilər. V.S Naypolun “Mimik adamlar” [8] və Sam Selvonun “Tənha Londonlular” [17] əsərlərində immiqrantların təhlükə altında olan şəxsiyyətlərinin

yaradılması və müqaviməti uğrunda necə mübarizə apardıkları aydın şəkildə təqdim olunur. Başqa bir perspektivdə və Britaniya imperiya gücü ilə əlaqədar olaraq bir çox postkolonial romanlarda Tayeb Salihin “Şimala köç mövsümü” [16] imperiya gücünün, gözləntilərinin simvolu kimi Londonda baş verən hadisələrin də mühüm məkana çevrilməsidir.

Nəticə

Postkolonial tədqiqatlarda müzakirə olunan mövzuların diapazonu olduqca genişdir - ənənəvi, dövlət-siyasi - gender, ədəbi-mədəni mövzulara qədər. Postkolonial diskursda iştirak edən tədqiqatçıların, eləcə də problem sahələrinin sayının ildən-ildən artması xarakterikdir. 1995-ci ildə nəşr olunan postkolonial tədqiqatlara dair fundamental antologiyada əsas mövzular “Universalizm və müxtəliflik”, “Postmodernizm və postkolonializm”, “Təmsilçilik”, “Gender”, “Dil” və s. kimi müəyyən edilmişdir. Bu müxtəlif və heterojen fenomen XX əsrin II yarısında Qərb ölkələrində multikultural cəmiyyətin yaranmasına səbəb oldu.

Açar sözlər: *postkolonializm, neokolonializm, miqrasiya, müstəmləkə, milli kimlik.*

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Ashcroft B. *Alternative modernities: globalization and the post-colonial*. Ariel, 2009, 40(1), p.81-106.
2. Ashcroft Bill, Gareth Griffiths, and Helen Tiffin. *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Postcolonial Literatures*. London: Routledge, Print.1989. –256 p.
3. Bosma, U, Lucassen, J., & Oostindie, G. J. *Introduction. Postcolonial Migrations and Identity Politics: Towards a Comparative Perspective*. (pp. 1-22). New York: Berghahn. 2012 Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/31832>
4. Cons Bromeier, Donal Carbaugh. “Narrative and Identity” Amsterdam, 2001. 307 pp.
5. Франц Фанон. *Черная кожа, белые маски/ пер. с франц.-М. 2022 -224 с.*
6. Frederick Jackson Turner, “The Significance of the Frontier in American History”. Penguin Books Limited, 2008. -128 pp.
7. Hull Stuart. “Ethnicity: Identity and Difference”.1989. *Radical America* 23, No, 4. (2000). *Old and New Ethnicities, in Les Back and John So-*

lomos (eds), *Theories of Race and Racism*, London: Routledge, pp. 144–53.

8. Naipaul V.S. *The Mimic Men*. London: Andre Deutsch, 1967. -301 p.

9. Nkrumah Kwame, *Emperyelizmin Son Aşaması Yeni Sömürgecilik*, Çev. A. Sarıca, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996, p. 9, 10. -100 pp.

10. Pilkington Hilary. *Migration, Displacement and Identity in Post-Soviet Russia 1997*. Routledge. 4., -252 pp.

11. Ronald Skeldon, “International Migration as a Tool in Development Policy: A Passing Phase?”, *Population and Development Review*, Cilt 34, Sayı 1, Mart 2008, p. 3. 68.

12. Raul Delgado Wise, Mariana Ortega Brena, “Migration and Imperialism: The Mexican Workforce in the Context of NAFTA”, *Latin American Perspectives*, Cilt 33, Sayı 2, Mart 2006, p. 36, 37, 40.

13. Stephen Castles, Mark J. Miller, *The Age of Migration International Population Movements in the Modern World*, 2. bs., Palgrave Press, New York, 1998, p. 49, 50, 53;

14. Stephen Castles, “International Migration at the Beginning of the Twenty First Century: Global Trends and Issues”, *UNESCO Papers*, Blackwell Publishers, Oxford, ISSJ/165, 2000, -273 pp.

15. Said Edward. *Culture and Imperialism*. London: Chatto and Windus. 1993. -440 pp.

16. Salih Tayeb. *Season of Migration to the North*, translated by Denys Johnson- Davies. Penguin, England. 1969. 184 pp.

17. Selvon, Sam. *The Lonely Londoners*, Penguin, England. 1967. 142 pp.

18. Young, J. C. R. *Postcolonialism: A Very Short Introduction*, New York, 2003: Oxford University Press. -s.s.180

NARGIZ NAGIYEVA

*Associate professor of Baku State University,
Doctor of Philosophy in Political Science*

Postcolonial migration and national identity

SUMMARY

International migration is a multifaceted process that is influenced by various factors and reasons. Conflict, instability, economic imbalances, globalization, demographic changes, labor supply and demand, new means of communication and the

growing effects of climate change are forcing much of the world's population to seek refuge, build a better future or pursue a personal dream abroad, near or far, pushing to having to cross international borders to make this happen. Migration is not only the geographical movement of one or more groups of people over a period of time, but also a process of transformation involving social, cultural and economic diversity, as well as social change. Within the framework of postcolonial theory, the problem of migration is considered on the basis of the development of countries of origin, receiving and transit countries.

Key words: *postcolonialism, neocolonialism, migration, colony, national identity.*

NARGIZ NAGIYEVA

*Доцент Бакинского Государственного
Университета, доктор философии по
политическим наукам*

Постколониальная миграция и национальная идентичность

РЕЗЮМЕ

Международная миграция – это многогранный процесс, на который влияют различные факторы и причины. Конфликты, нестабильность, экономические дисбалансы, глобализация, демографические изменения, спрос и предложение рабочей силы, новые средства коммуникации и растущие последствия изменения климата заставляют большую часть населения мира искать убежища, строить лучшее будущее или стремиться к личной мечте за границей, близкой или далекой, подталкивают к тому, чтобы пересечь международные границы, чтобы это произошло. Миграция – это не только географическое перемещение одной или нескольких групп людей в течение определенного периода времени, но и процесс трансформации, включающий социальное, культурное и экономическое разнообразие, а также социальные изменения. В рамках постколониальной теории проблема миграции рассматривается на основе развития стран происхождения, принимающих и транзитных стран.

Ключевые слова: *постколониализм, неоколониализм, колония, миграция, национальная идентификация.*